

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΝΙΣΤΡΑΤΗΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΞΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ**

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ**

**ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ**

**ΕΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ
1930**

ΤΕΥΧΟΣ Α΄ ΚΑΙ Β΄.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΙΚΡΑ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ-ΠΡΕΒΕΖΑ ¹

ΥΠΟ

ΠΕΤΡΟΥ Α. ΦΟΥΡΙΚΗ

Γ'. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἡπείρου, ὁ εὐτυχῆσας ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐνέργειαν ἀνασκαφῶν ἐν Νικοπόλει, ἐπωφελοῦμενος τῆς ἐν Προβέζῃ διαμονῆς αὐτοῦ, ἔστρεψε συγχρόνως τὴν προσοχὴν καὶ πρὸς τὰ χριστιανικὰ καὶ ἄλλα τῆς πόλεως ταύτης μνημεῖα, περὶ ὧν ἐδημοσίευσε καὶ σχετικὰ σημειώματα ².

Ἐπειδὴ ὁμοῦς οὗτος, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ἐσφαλμένως τεθείσης ἀρχῆς, ὅτι ἡ Πρέβεζα ἐκτίσθη κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας καὶ δὴ ὑπὸ Τούρκων ³, ἐχαρακτήρισε πάντα τὰ μνημεῖα αὐτῆς ὡς ὑστερογενῆ καὶ ἀνήκοντα δῆθεν εἰς τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα, ἔθεωρήσαμεν καὶ ἡμεῖς καθῆκον νὰ καταχωρίσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγας παρατηρήσεις, αἵτινες πιθανὸν νὰ ὠφελήσουν τὰς μελλούσας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συστηματικωτέρας ἐρεῦνας.

Ἐπισκεφθέντες τὴν Πρέβεζαν κατ' Αὐγουστον τοῦ 1898, μικρὸν δηλαδὴ μετὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπὸ περιστάσεις λίαν δυσμενεῖς, μὴ ἐπιτρεπούσας μήτε τὴν ἐλευθέραν εἰς Ἑλληνα ἐπίσκεψιν αὐτῆς, μὴ κατορθώσαντες δ' ἔκτοτε νὰ ἐπισκεφθῶμεν αὐτὴν διὰ δευτέραν φορὰν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐξ αὐτοψίας γνῶσιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν αὐτῇ χριστιανικῶν μνημείων, διὸ καὶ περιοριζόμεθα

¹) Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 3 (1928) σελ. 117 κέ. Α' Νικόπολις, = 4 (1929) σελ. 264 κέ. Β' Πρέβεζα.— Πρβλ. Ἐπετηρίς ἐταιρίας βυζαντινῶν σπουδῶν 1 (1924) σελ. 294 κέ. Philologische Wochenschrift N° 17 (1927) Sp. 509.

²) Ἄλ. Φιλαδελφέως, Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως—Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρεβέζης, ἐν ΠΑΕ (1914) σ. 219 κέ.

³) Ἄλ. Φιλαδελφέως, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 234.

εις τὴν παράθεσιν, σύγκρισιν καὶ ἐξέτασιν πληροφοριῶν ληφθεισῶν ἄλλοθεν. Καὶ τοῦτο ὁμῶς πράττοντες, νομίζομεν ὅτι δὲν πράττομέν τι ἀνωφελές.

Α' — Ναοὶ ἐντὸς τῆς πόλεως.

Σεραφεῖμ ὁ Βυζάντιος λεπτομερῶς, ὡς ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ, πραγματευόμενος «περὶ τῶν ἐν Πρεβέζῃ ὑπαρχουσῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν», ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας του ἡ πόλις αὕτη ἦτο διηρημένη εἰς δέκα θέσεις (συνοικίας ἢ τμήματα), ἐκκλησιαστικῶς δὲ εἰς ἑνδεκα ἐνορίας, φερούσας τὰ ὀνόματα τῶν ἑνδεκα ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἐλειτούργουν ἐπὶ τῶν δέκα ὡς ἄνω θέσεων.

Οὕτω ἡ μὲν μία ἐκαλεῖτο ἐνορία ἀγίου Νικολάου, ἀπὸ τῆς ἐν τῇ θέσει Παλιοσάραγα ἡγιασμένης εἰς μνήμην τοῦ ἐκ Μύρων ἀγίου ἐκκλησίας, ἡ ἑτέρα ἀγίου Κωνσταντίνου κατὰ τὴν θέσιν Γενί-τζαμί, ἡ τρίτη ἀγίου Βασιλείου κατὰ τὴν θέσιν Προύσα, ἡ τετάρτη Χρυσσοστόμου ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν θέσιν Γεφυρόπουλο ναῖσκου τοῦ ἱεράρχου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, ἡ πέμπτη ἀγίου Δημητρίου ἐν τῇ θέσει Ἄγορά, ἡ ἕκτη ἀγίου Χαραλάμπους παρὰ τὸ Ὁρολόγιον¹ ἡ ἑβδόμη τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγίας τῶν Ξένων κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν, ἡ ὄγδῳ τῆς ἀγίας Παρασκευῆς κατὰ τὴν θέσιν Ὁμέρ-πασα, ἡ ἐνάτη τῶν ἀγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου κατὰ τὴν θέσιν Τσαβαλοχώρι, ἡ δεκάτη τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ κατὰ τὴν θέσιν Καφενέδες καὶ ἡ ἑνδεκάτη τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου κατὰ τὴν θέσιν Μεχτέπ (Σχολεῖον)².

Κατὰ τ' ἀνωτέρω, λήγοντος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ὑπῆρχον ἐν Πρεβέζῃ ἑνδεκα ἐνοριακαὶ ἐκκλησίαι ἐν λειτουργίᾳ.

Παρὰ ταῦτα ὁμῶς ὁ Φιλαδελφεὺς ἐν τῷ ὡς ἄνω δημοσιεύματι³ ἀναφέρει τέσσαρας μόνον χριστιανικοὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ναοὺς: τοὺς τοῦ ἀγίου Νικολάου, τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, τοῦ ἀγίου Βασιλείου ἐν ταῖς ὁμωνύμοις συνοικίαις καὶ τὸν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου ναῖσκον ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως κείμενον. Τὰ ἀνωτέρω βεβαίως δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν παῦσιν τῆς λειτουργίας τῶν ἑπτὰ ἄλλων ναῶν, ἀλλ' ὡς νομίζομεν εἰς τὴν ἔλλειψιν εὐκαιρίας πρὸς ἐξέτασιν αὐτῶν ἢ εἰς ἔλλειψιν σχετικοῦ ἱστορικοῦ ἢ καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος⁴, καθ' ὅσον παρελείφθη ἡ μνεῖα

¹) Οὕτω ἐκλήθη μία τῶν συνοικιῶν τῆς Πρεβέζης ἀπὸ ὑψηλοῦ ἐντετικοῦ πύργου, ἐφ' οὗ ἐτοποθετήθη τὸ Ὁρολόγιον τῆς πόλεως. Πρβλ. Ὁρολόγι, γνωστοτάτην θέσιν ἐν Πειραιεῖ δι' ὁμοίαν περίπου αἰτίαν ὀνομασθεῖσαν.

²) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, μητροπολίτου Ἄρτης, Δοκίμιον ἱστορικῆς τινὸς περιλήψεως Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, Ἀθῆναι 1884, σελ. 251 κέ.

³) Ἄλ. Φιλαδελφεὺς, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 219 κέ.

⁴) Εἰς τὴν αὐτὴν ἀσφαλῶς αἰτίαν πρέπει ν' ἀποδοθῆ καὶ τὸ ὅτι ὁ M. Raul de

ὄχι μόνον τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος, ὁ ὁποῖος ἐλειτούργει καὶ λειτουργεῖ ὡς τοιοῦτος κανονικῶς καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ¹.

Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως ταύτης δὲν γνωρίζομεν, ἡμεῖς τοῦλάχιστον, εἰμὴ τὰ ἐξῆς.

1) Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου ὁ Σεραφεῖμ ἀναφέρει, ὅτι «ἦτο ἀρχαιοτάτη ἐκκλησία, ὡς δ' ἐκ τούτου καὶ παλαιὰ ἐπονομαζομένη»². Αὕτη, κατὰ τὸν αὐτὸν, ἐκτίσθη μετὰ τὸ 1530³, βραδύτερον δ' ἐξησφαλίσθη δι' αὐτοκρατορικοῦ φερμανίου χορηγοῦντος αὐτῷ διάφορα προνόμια καὶ γαίας, ὧν ἔτι βραδύτερον ἐστερήθη σὺν τῷ χρόνῳ, ἀπολεσθέντος ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τοῦ σχετικοῦ φερμανίου. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ὁ Φιλαδελφεὺς γράφει, ὅτι «εἰμὴ μὲν ἀρχαιότατος, ἀλλ' ἐσχάτως τελείως ἀνακαινισθεὶς δὲν παρουσιάζει ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἔτι οὐδαμοῦ σημεῖόν τι ἀρχαιότητος» καὶ ὅτι μόνον αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἱεροῦ μαρτυροῦν «τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ κάλλος»⁴.

2) Περὶ τῆς τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης μανθάνομεν παρὰ τοῦ Σεραφεῖμ, ὅτι ἦτο κτῆμα τῆς ἐπὶ ἐνετοκρατίας ἐκ Κερκύρας εἰς Πρέβεζαν μετοικησάσης οἰκογενείας Θερμογιάννη καὶ ὅτι αὕτη, ἐτοιμόρροπος καταστάσα, ἀνενεώθη ἐν ἔτει 1858 ἐπιστάσις τῶν ἀδελφῶν Μαρμάτη προστασία δὲ τοῦ τότε ἐν Πρεβέζῃ προξένου τῆς Ἀγγλίας Σίδνεϋ Σμιθ Σάνδερ⁵.

3) Ἡ κατὰ τὴν θέσιν Πρῶσα ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Βασιλείου «οὕσα πεπαλαιωμένη ἀνφωκοδομήθη, ἀγνωστον πότε, ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Δεβάρη καὶ παρεχωρήθη εἰς τοὺς ἐνορίτας ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ οἰκονόμου Βασιλείου Δεβάρη κατὰ τὸ 1866». Βραδύτερον δὲ ἐκ νέου ἐρειπωθεῖσα ἐπεσκενιάσθη, ἐστερεώθη καὶ ἐκαλλωπίσθη ἐκ δευτέρου, παραδοθεῖσα εἰς κοινὴν χρῆσιν κατὰ τὸ 1880⁶. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὁ Φιλαδελφεὺς ἀνεῦρεν

Malherbe, ἐν L'Orient, 1718—1845, histoire, politique, religion, moeurs etc., Paris 1846. ἀναφέρει μόνον τρεῖς ἢ τέσσαρας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας ὑπαρχούσας ἐν τῇ πόλει κατὰ τὸ 1845.

¹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 251 κέ. Πρὸβλ. «Ἑλλάς» Ὁδηγὸς ταξιδιωτῶν, ἔκδοσις Ἑλευθερουδάκη σελ. 261.

²) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 252, ἐνθα ἀναφέρεται ὅτι «παλαιὰ ὀνομάσθη αὕτη ἰσως καὶ πρὸς διάκρισιν ἄλλης ἐκκλησίας κτισθείσης ἐν τῇ θέσει Παλιούριον καὶ κατεδαφισθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ». Ἡ ἐρειψία ταύτης εὐρηγνται ἐντὸς τοῦ στρατοῦ τῶν Παλιουσαράγων.

³) Ἐσφαλῶς πρόκειται περὶ τυπογραφικοῦ λάθους, οὗ ἕνεκα ἐγράφη 1530 ἀντὶ 1430, ἀντὶ δηλαδὴ τοῦ ἔτους εἰς ὃ ὑπὸ τοῦ Σεραφεῖμ καὶ ἄλλων ἐτίθετο ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψις τῆς Πρεβέζης. περὶ ἧς βλέπε Ηπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 273.

⁴) Ἐ. Φιλαδελφῆς, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 221.

⁵) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 253.

⁶) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 253.

«ώραιοτάτας βυζαντινὰς εἰκόνας» ἐρριμμένας ὡς ἀχρήστους ἐν τῷ ὑπὸ τὴν στέγην ὑπερφ¹.

4) Ἡ κατὰ τὸ Γεφυράπουλο μικρὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου ἀνεγερθεῖσα, κατὰ τὸν Σεραφεῖμ, ὑπὸ τῆς ἐκ Λευκάδος οἰκογενείας Τσουράκη, ἧς μέλος, ὁ τῷ 1836 ἀποβιώσας ἱερεὺς Παναγιώτης Τσουράκης, διὰ διαθήκης παρεχώρησε ταύτην εἰς τὴν κοινότητα². Ὁ Φιλαδελφεὺς νομίζει τοῦτον ἰδρυτὴν τοῦ ναοῦ³, ἐν ᾧ ὁ Σεραφεῖμ, πλησιέστερος πρὸς τὰ πράγματα ὄν, ἀναφέρει τοὺς μὲν προγόνους αὐτοῦ ἰδρυτάς, αὐτὸν δὲ κληροδότην⁴.

5) Ἡ ἐν τῇ Ἄγορᾷ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου ἀνηγέρθη, ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, δαπάνη διαφόρων οἰκογενειῶν ἦτο δὲ, κατὰ τὸν Σεραφεῖμ, «ἀρχαία, κατὰ τὸ παραθαλάσσιον, χθαμαλὴ λίαν»⁵.

6) Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος, ἀρχομένου τοῦ 17 αἰῶνος, ἐκτίσθη ἐκ βάθρων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου, πλησιέστατα τοῦ ἐνετικοῦ Πύργου, τοῦ καλουμένου, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, Ὁρολογίου, ἀπὸ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ὄρολογίου τῆς πόλεως⁶.

7) Ἡ ἐν τῇ αὐτῇ συνοικίᾳ, τοῦ Ὁρολογίου, ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπιλεγομένη Παναγία τῶν Σένων, ἦτο ἄλλοτε κτῆμα τῆς οἰκογενείας Ζαλογγιτῶν⁷.

8) Ἡ ἐπ' ὄνόματι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ἐκκλησία, κτισθεῖσα κατὰ τὸν 17 αἰῶνα ὑπὸ τῆς οἰκογενείας Σεργιάννη, παρεχωρήθη βραδύτερον εἰς τὴν οἰκογένειαν Γαβανόζη καὶ ὑπὸ ταύτης εἰς τὴν κοινότητα⁸.

9) Ἡ τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου ἐκκλησία, ἦτο κτῆμα τῶν οἰκογενειῶν Φούσκαρη καὶ Πρωτοπαπᾶ, παρεχωρήθη δὲ εἰς τοὺς ἐνορίτας κατὰ τὸ 1839⁹.

10) Ἡ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ χθαμαλωτάτη ἐκκλησία ἦτο κτῆμα τῆς οἰκογενείας Παπαστάμου, ἀνεγερθεῖσα ἐπὶ ἐνετοκρατίας¹⁰.

11) Ἡ δὲ κατὰ τὴν συνοικίαν Μεχιῆπ ἀρχαία καὶ χθαμαλὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἦτο ἄλλοτε κτῆμα τῆς οἰκογενείας Παπᾶ-Ἰωάννου

¹) Ἄλ. Φιλαδελφῆς, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 238.

²) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 253.

³) Σεραφεῖμ Βυζαντίου, ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 253.

⁴) Ἄλ. Φιλαδελφῆς, ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 238.

⁵) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 253.

⁶) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 254. Πρβλ. «Ἑλλάς», Ὁδηγὸς ταξιδιωτοῦ, ἔκδοσις Ἐλευθερουδάκη, σελ. 261.

⁷) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 254.

⁸) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 255.

⁹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 255.

¹⁰) Σεραφεῖμ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ. σ. 255.

Γεωργούση, ανεγερθεῖσα ¹, κατὰ τὸν Σεραφεῖμ, ἐπὶ ἐνετοκρατίας ². Περὶ ταύτης ὁ Φιλαδέλφειος γράφει, ὅτι εἶναι «ἀξιόλογος ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποιψιν», ὅτι «διετηρήθη ὅλως ἀβλαβῆς», ὅτι εἶναι «ἐπιμήκης σηκὸς μὲ μικρὸν νάρθηκα πρὸς Δ. καὶ μικρὰν ἀψίδα πρὸς Α.», ὅτι ἔχει «μῆκος 15 μ. καὶ πλάτος 5» καὶ ὅτι «τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὀροφῆς, μηδ' αὐτῆς ἐξαιρουμένης, μέχρι καὶ τοῦ κρασπέδου τῶν τοίχων εἶναι κεκαλυμμένον ἐκ γραφῶν...», ὧν ἡ ἀπλότης καὶ αὐστηρότης γοητεύει, ὡς καὶ «ἡ καλὴ ἐν πολλοῖς καλλιτεχνικῇ ἐκτέλεσις» ³.

Ἐκ τῶν ἔνδεκα ὡς ἄνω ἐνοριακῶν ναῶν, τῶν λειτουργούντων κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου (1864—1884) ⁴, ὑφίστανται μέχρι σήμερον, λειτουργοῦντες κανονικῶς ὡς τοιοῦτοι, οἱ δέκα ⁵.

Πλὴν ὁμοῦς τούτων, ἐν τῇ Πρεβέζῃ, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Σεραφεῖμ, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ δύο ἄλλοι ναοί: ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ στρατῶνι τῶν Παλιοσαράγων καὶ ὁ τῶν Ταξιαρχῶν, περὶ ὧν ἀναφέρει ὅτι κατηδαφίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἁλῆ πασᾶ ⁶.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ στρατῶνος τῶν Παλιοσαράγων, ἡμεῖς τοῦλάχιστον, δὲν γνωρίζομεν εἰ μὴ ὅσα ὁ Σεραφεῖμ μᾶς παρέχει ὅσον ἀφορᾷ ὁμοῦς εἰς τὸν τῶν Ταξιαρχῶν, ὅστις πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν συνοικίαν Ταξιάρχης, γνωρίζομεν ὅτι οὗτος καθηגיᾶσθη, ὡς ἄνωτέρω εἶδομεν ⁷, κατὰ τὸ 1684 ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ὅστις γενόμενος κύριος τῆς Πρεβέζης διέταξε τὴν μεταβολὴν τοῦ κυριωτέρου τῶν ἐν τῇ πόλει τζαμίων εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ ⁸. Ἄν ὁ ναὸς οὗτος διε-

¹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἄνωτ. σ. 255.—Τὸ βάσιμον τῆς πληροφορίας ταύτης στηρίζει ἐπιγραφὴ εὐρισκομένη ὑπὲρ τὴν κυρίαν θύραν. Ταύτην δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Φιλαδέλφειος (ὡς ἄνωτ. σ. 225) μεταγράφωμεν ὧδε· Ἰστορήθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας διὰ συνδρομῆς καὶ ἐπιστασίας τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι παπᾶ κὲρ Ἰωάννου, Γεωργούση τοῦπίκλην, τοῦ καὶ κτήτορος τοῦ ναοῦ τούτου, διπλάναις δὲ τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν καὶ ἀδελφῶν. ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης κυρίου κυρίου Μακαρίου. Ἐν ἔτει 1780.

²) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα ἄνωτ., σ. 255.

³) Ἁλ. Φιλαδέλφειος, ὡς ἄνωτέρω, σελ. 225.

⁴) Meyer's, Konversation Lexicon, ἔνθα ἀναγράφεται ὅτι κατὰ τὸ 1889 ἐλειτούργουν ἐν Πρεβέζῃ ἔνδεκα ἐκκλησίαι.

⁵) Τὴν πληροφορίαν παρέσχεν ἡμῖν ὁ κ. Α. Συγγόπουλος.

⁶) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἄνωτ. σ. 252. 256.

⁷) Ἱππερ. Χρονικ. 4 (1929) σελ. 283.

⁸) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήναι, 1869, σ. 320, ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι «ὁ Μοροζίνης, καταλαβὼν τὴν 8 Νοεμβρίου (1684) τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης, διέταξεν ἵνα μεταβληθῇ τὸ κυριώτερον τζαμίον εἰς ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, καὶ διότι τότε τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐφορᾶζετο ἡ μνήμη αὐτοῦ, καὶ διότι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Λευκάδος οἱ Ὄθωμανοὶ ἐδεθλόωσαν ὠραίαν τοιχογραφίαν, παριστάσαν τὸν αὐτὸν ἀρχάγγελον, ἐξορούσαντες τοὺς ὀφθαλμούς, συντρίψαντες τὴν ρομ-

τηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἁλῆ πασᾶ καὶ κατηδαφίσθη ὑπ' ἐκείνου, ὡς ἀναφέρει ὁ Σεραφεῖμ, ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τ' ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν α') ὅτι ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐν λειτουργίᾳ διατελοῦντων ναῶν, οἱ μὲν δύο, ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ παλαιοῦ (τῶν Παλιοσαράγων) καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (τοῦ Μεχτέλ), ἔχουν ἐν ἑαυτοῖς ὡς πειστήρια τῆς παλαιότητος τὰς λαμπρὰς τοιχογραφίας ὁ β') ὅτι οἱ ἕτεροι δύο, ὁ τοῦ ἁγίου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου χαρακτηρίζονται μὲν ὑπὸ τοῦ Σεραφεῖμ ὡς παλαιοὶ ἐπίσης², ἀλλ' ἡ παλαιότης αὐτῶν δὲν ἐνδείκνυται ἄλλως γ') ὅτι ὁ τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος ἀνεκτίσθη³ ἐπὶ τῆς θέσεως παλαιότερον, τοῦ ὁποῖου ὅμως οὔτε τὸ σχῆμα, οὔτε τὸ μέγεθος, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν παλαιότητα γνωρίζομεν καὶ δ') ὅτι περὶ τῶν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἁγίας Παρασκευῆς, Προφήτου Ἡλωῦ καὶ ἁγίου Ἀθανασίου λέγεται ὅτι ἐκτίσθησαν ἐπὶ ἐνετοκρατίας⁴. Ἀλλὰ ποίας, ἀφ' οὗ αὕτη ἐν Πρεβέζῃ δὲν ὑπῆρξε συνεχής; ⁵ Ἐκτὸς ἂν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον νοήσωμεν ὅλον τὸ ἀπὸ τοῦ 1684 μέχρι τοῦ 1797 διάστημα, ἐνὸς καὶ πλείον αἰῶνος.

Ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν καὶ δὴ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὑπ' αὐτῶν κατακτήσεως τῆς Πρεβέζης (1684) ἐμάθομεν, ὅτι ἐν τζαμίον, ὡς ἀντίποινον, μετετρέπη κατὰ διαταγὴν τοῦ Μοροζίνη εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (Ταξίαρχου ἢ Ταξιαρχῶν) τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν προὔπῃρχον ἐν τῇ πόλει ἄλλοι χριστιανικοὶ ναοί.

Οἱ Τοῦρκοι, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως μετὰ τὸ 1430⁶, εὔρον χριστιανικὸν πληθυσμὸν⁷, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ εἶχε τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὰς ἐκκλησίας του, τὰς ὁποίας οἱ κατακτηταὶ βεβαίως θὰ ἐσεβάσθησαν, ὅπως

φαίαν, καὶ κατακόψαντες τὴν κρατοῦσαν αὐτὴν χεῖρα». Περὶ τῆς ἡμέρας τῆς ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη καταλήψεως τῆς Πρεβέζης βλ. Ἡπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 282.

¹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σ. 244 - 255.—Ἁλεξ. Φιλαδελφέως, ὡς ἀνωτ., σ. 221 - 225.

²) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σ. 253.

³) Ὡς ἔτος ἀνακτίσεως φέρεται τὸ 1857, ὁ δὲ ἐνετικὸς πύργος τοῦ Ὁρολογίου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐρείδεται ὁ ναός, ἀνηγέρθη τῷ 1752 (αφνβ'), ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς.

⁴) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σ. 252 - 255.

⁵) Οἱ Ἐνετοὶ ἐκυβέρνησαν τὴν Πρεβέζαν α') τῷ 1684 - 1701, β') τῷ 1717 - 1797.

⁶) Ἡπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 273. Πρὸβλ. καὶ σελ. 213, 3 τοῦ παρόντος τόμου.

⁷) Καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα ὡς ὀνοματοθέτας τῆς Πρεβέζης, δὲν ἦσαν μόνον τοιοῦτοι, ἀλλὰ καὶ πρῶτοι οἰκισταὶ αὐτῆς, καὶ πρὸς τούτους ὅτι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶχε διατηρηθῆ ἀμιγῆς ἀλβανικὸς, πάλιν ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἦτο χριστιανικὸς, διότι τὸ Ἰλλυρικόν. εἰς ὃ περιελαμβάνοντο καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἅπαντες, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 8' αἰῶνος εἶναι γνωστὸν ὅτι εἶχε δεχθῆ τὸν χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ εἶχε καθολικευθῆ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς πολὺ πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Πρεβέζης.

έσεβάσθησαν τούτας, από πολιτικής προνοίας, και εις τὰς ἄλλας ὑπ' αὐτῶν κατακτηθείσας χριστιανικὰς πόλεις καὶ χώρας.

Ποῖος ὅμως ἦτο ἡ ποῖος ἦσαν οἱ ναοὶ οὗτοι; Ὁ Σεραφεῖμ, νομίζων τὴν Πρέβεζαν τουρκικὸν ἱδρυμα, λέγει περὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ Παλαιοῦ, ὅτι οὗτος ἐκτίσθη, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, μετὰ τὸ 1530 (γρ. 1430). Ἡμεῖς ὅμως, χωρὶς νὰ φοβώμεθα ὅτι διακινδυνεύομεν νὰ θεωρηθῶμεν τολμηροί, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς τόσον ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφέως ἐπαινουμένας τοιχογραφίας¹, ὡς καὶ τὸν ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ τούτου ἀνευρεθέντα μαρμαρίνον δικέφαλον ἀετόν, ἀρίστης καὶ αὐτόν, κατὰ τὸν Φιλαδέλφεια, τέχνης², δὲν διστάζομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶναι εἰς τῶν ὑπαρχόντων πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τῆς πόλεως. Ὁ Φιλαδελφεύς, ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ κοινῶς μέχρι πρὸ μικροῦ παραδεδεγμένου, ὅτι ἡ πόλις ἐκτίσθη ἐπὶ τουρκοκρατίας, δὲν ἐτόλμησε ν' ἀναγάγῃ τὸν ναὸν εἰς παλαιότερους χρόνους· ἡμεῖς ὅμως, γνωρίζοντες νῦν ὅτι ἡ πόλις ἤρχισε νὰ συνοικίζεται περὶ τὸν δωδέκατον τοῦλάχιστον αἰῶνα, δὲν πρέπει νὰ διστάσωμεν νὰ ἀναγάγωμεν τὸν ναὸν τοῦτον εἰς πολὺ παλαιότερους τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος χρόνους.

Ναὸς τόσον πλουσίως διακοσμούμενος ἐν ἀρχῇ τῆς δουλείας θὰ εἶχέ τι τὸ παράδοξον, ἂν μὴ τὸ μοναδικόν· παραδοξότερα ὅμως θὰ ἦτο ἡ διακόσμησις αὐτοῦ διὰ τόσον λαμπροῦ ἀναγλύφου καὶ δὴ δικεφάλου ἀετοῦ, συμβόλου ἄντικρυς ἀντιτιθεμένου εἰς τὸ σύμβολον τοῦ νέου δεσπότη καὶ ἀποτελοῦντος αὐτὸ τοῦτο ἀπόδειξιν ἀνυποταξίας.

Καθ' ἡμᾶς ὁ ναὸς προὔπηρχε πολὺ πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἷτινες, σεβασθέντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐσεβάσθησαν κατὰ κανόνα, ὄχι βεβαίως ἄνευ ἐξαιρέσεως, καὶ τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως ἐκ φόβου καὶ μέτρων προνοίας ἦτο φυσικὸν νὰ ἀπέφευγον, καὶ δὴ ἐν ἀρχῇ τῆς δουλείας, ζωηρὰς ἐκδηλώσεις τῆς εἰς τὰ πάτρια ἐμμονῆς. Εἰς τοῦτο δ' ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ὑφείλεται ἡ ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς ἐκκλησίας ἀφαίρεσις τοῦ λαμπροῦ ἀναγλύφου τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ καὶ ἡ ἀναστροφή αὐτοῦ καὶ κατάχωσις, ὡς κοινοῦ λίθου,

¹) Ἄλεξ. Φιλαδελφέως, ὡς ὄνωτ., σ. 224 «ἡ ἀκρίβεια καὶ λεπτότης τοῦ σχεδίου, τὸ κάλλος τοῦ περιγράμματος καὶ ἡ σεμνότης τῆς παραστάσεως τῶν γραφῶν τούτων δὲν ἀπαντῶσιν ἢ μόνον ἐπὶ τῶν λευκῶν τῆς Ἀττικῆς ληκύθων καὶ ἐπὶ τοιχογραφιῶν τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως».

²) Ἄλ. Φιλαδελφέως, ὡς ὄνωτ., σ. 225 «ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ, ὅστις χρησιμοποιεῖται ὡς κοιμητήριον . . . , παρὰ τινα τάφον καὶ ἐν μέσῳ θάμνων παρετήρησα ὄγκωδέστατον στρογγύλον λίθον (διαμέτρου 1,18, πάχους 0,34) πορώδους μᾶλλον συστάσεως . . . καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγγεγλυμμένον τεράστιον δικέφαλον ἀετόν, ἀρίστης τέχνης καὶ λίαν ἐπιμελημένης ἐξεργασίας. Εἶναι ἀληθὲς μνημεῖον τέχνης καὶ βεβαίως ἐποικήθη καθ' οὓς χρόνους καὶ ὁ ναὸς διακοσμήθη».

παρά τινα τῶν τάφων, παρ' ὧν καὶ ἀνευρέθη μετὰ τὴν νεκρανάστασιν τῆς Ἡπείρου¹. Ἡ δὲ δι' ἄλλου ἀτέχνου, μικροτέρου καὶ ἀσήμου δικεφάλου διακόσμησις τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ταχθῇ εἰς πολὺ μεταγενεστέρους τῆς ἀλώσεως χρόνους, εἰς οὓς καὶ ὁ δικέφαλος, ὡς αὐτοκρατορικὸν σύμβολον, εἶχε χάσει τὴν ἀναμνηστικὴν του ἀξίαν καὶ ἡ δι' αὐτοῦ διακόσμησις ναῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Τούρκων δὲν ἐθεωρεῖτο ἐνέχουσα πολιτικὴν σημασίαν, ἀλλὰ μόνον θρησκευτικὴν ἴσως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πιστεύομεν ὅτι πείθεται πᾶς τις, ὅπως ἐπείσθημεν ἡμεῖς, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ ἐπιλεγομένου Παλαιοῦ, ὄχι μόνον ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τῆς πόλεως, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καὶ πρὸ τοῦ χρόνου τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τῆς Πρεβέζης, ἀνήκων ἴσως, ὡς παρεκκλήσιον ἢ ἐκκλησία μετοχίου, εἰς μίαν τῶν ἐν Νικοπόλει ἐκκλησιῶν, τῶν λειτουργουσῶν πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως ταύτης, ἢ ὡς ἰδιόκτητος ἐκκλησία, εἰς ἓνα τῶν γαιοκτημόνων, εἰς ὃν θὰ ἀνήκεν ἢ πρὸς νότον τῆς Νικοπόλεως ἕκτασις καὶ ὁ πλούσιος ἐπὶ τῆς ἄκρας ἐκείνης ἐλαιῶν. Ἄν ἐσφύζοντο ὄλαι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου, ἀσφαλῶς θ' ἀπηλλασσόμεθα τῶν ἀνωτέρω ὑποθέσεων, διότι ἀναμφιδόλως αὐταὶ αὐταὶ ἤθελον παράσχει, κατὰ κρατοῦσαν συνήθειαν, τὸ ὄνομα, ἴσως δὲ καὶ τὴν εἰκόνα, τοῦ δομήτορος ἢ κτήτορος αὐτοῦ.

Ἄτυχῶς τὸ ἀπὸ τοῦ 1040 - 1204 χρονικὸν διάστημα εἶναι, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν², ἔνεκα ἐλλείψεως πληροφοριῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ὅλον θέμα Νικοπόλεως, τόσον σκοτεινόν, ὥστε δὲν παρέχεται οὐδεμίᾳ ἀφορμῇ πρὸς εἰκασίας ὄχι μόνον περὶ τῶν προσώπων, ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς κρατούσης καθόλου τότε διοικητικῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καταστάσεως. Κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 1204 ὅμως μέχρι τοῦ 1358 διάστημα, ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ ὁποίου ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἢ Πρέβεζα, «τὰ Νικοπόλεως», ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν³, ἀπετέλουν τμήμα τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, διετέλουν δηλαδὴ ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Α' Ἄγγελον Κομνηνὸν καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, ὑφ' οὓς ἢ Ἡπειρος πᾶσα διήλθεν ἡμέρας δόξης ἀναλόγου πρὸς τὴν τότε ἐν ταῖς βυζαντιναῖς χώραις κρατοῦσαν κατάστασιν καὶ ἐπλουτίσθη διὰ πολλῶν καὶ λαμπρῶν ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ δι' ἄλλων ἔργων τέχνης⁴.

Ἐν τῷ μέσῳ περίπου τῆς περιόδου ταύτης, σὺν τῇ πρώτῃ μνεΐα τοῦ ὀνόματος, γίνεται καὶ μνεΐα ἐνὸς λιμένος⁵ τῆς πόλεως Πρεβέζης φέρον-

¹) Ἄλ. Φιλαδελφῆς, ὡς ἄνωτ., σ. 225.

²) Ἡπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 266.

³) Ἡπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 266 κέ.

⁴) Περὶ τούτων βλέπε προχειρῶς Ἄν. Κ. Ὀρλιάνδου, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ, 1919 σ. 1 κέ.

⁵) Τὸν λιμένα τούτου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως τρίς κατονομάζει λιμῶνα (J. Schmitt

τος τὸ ὄνομα Ἅγιος Νικόλαος, ἀναμφισβητήτως ἀπὸ παρακειμένου ναοῦ τοῦ τόσον ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τιμωμένου ἁγίου.

Ἐν τῇ γαλλικῇ δηλονότι παραλλαγῇ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, λόγου γινομένου περὶ τοῦ πολέμου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου κατὰ τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαῆλ Β' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, περὶ οὗ εἴπομεν ἄνωτέρω¹, ἀναγράφονται ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς:

«Mais celle course ne demoura que deux jours seulement, pour ce que une nouvelle vint hastivement, au despot: comment soissante gallies estoient venues au golfe de l'Arta et estoient arrivées au port de Saint Nicolas Le Tort, à la ville cité de la Prevasse; et que leur gents estoient des cendus à terre et coroient et roboient les casaux et la contrée, et venoient tout droit à l'Arte»², ἐξ ὧν διδασκόμεθα ὅτι ἐξήκοντα γαλέραι εἰσελθοῦσαι εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἄρτης³ ἔφθασαν εἰς τὸν λιμένα τοῦ ἁγίου Νικολάου *Le Tort*⁴, εἰς τὴν πόλιν τῆς Πρεβέζης, καὶ ὅτι οἱ ἐξ αὐτῶν ἀποβιβάσθέντες ἄν-

Η. στ. 9193, 9195, 9203), ἡ δὲ γαλλικὴ παραλλαγὴ *port* (Buchon, Recherches historiques, Paris 1845 τόμ. Α., σ. 312), ἐξ ὧν σαφῶς δεικνύται ὅτι πρόκειται περὶ λιμένος ἁγίου τοῦ ὀνόματος.

¹) Ἠπειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 267.— Πρβλ. Ἐπετηρ. ἐταιρίας βυζαντινῶν σπουδῶν, 1 (1924) σ. 282.

²) Buchon, Recherches historiques, Paris 1845, τόμ. Α' σ. 312. Πρβλ. Ἐπετηρ. ἐταιρ. βυζαντιν. σπουδῶν 1 (1924) σελ. 282, ἐνθα παρατίθενται χωρία καὶ ἄλλων παραλλαγῶν.

³) εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀμβρακικὸς κόλπος κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὠνομάσθη καὶ κόλπος τῆς Ἄρτας (βλ. κόλπος τῆς Ἄρτας ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως ἐκδ. Schmitt, H. P. 9106, *golfe de l'Arte* ἐν Buchon, Recherches, ὡς ἄνωτ., καὶ Buchon, ἐν Collection des Chroniques nationales Français σ. 405, *golfo de l'Arta* ἐν Alfred Morel Fatio, Libro de los Fechos et conquistas del Principato de la Morea. σελ. 100 § 456), βραδύτερον δὲ καὶ κόλπος τῆς Πρεβέζης.

⁴) Ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τῶν Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν, σελ. 116, ὁ κ. Χρ. Δάλλας, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ἐν σελ. 264 τοῦ τόμου 4 (1929) τῶν Ἠπειρ. Χρονικῶν καταχρισθείσης ὑπ' ἐμοῦ ὑποσημειώσεως 1, ἀμφισβητεῖ τὸ *Le Tort* καὶ διορθοῖ αὐτὸ εἰς *le fort*, τὸν δὲ λιμένα τοῦ Saint Nicolas τοποθετεῖ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου. Ταῦτα ὁμῶς εἶναι ἀτυχῶς ἐντελῶς ἀσύστατα. Καὶ πρῶτον μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ *Le Tort* εἰς *le fort* παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη οὐδόλως προάγει τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τί θὰ ἐσήμαινε τὸ «au port de Saint Nicolas le fort» τ. ἔ. εἰς τὸν λιμένα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὁ δυνατός, ὁ ἰσχυρὸς ἢ τὸ ὄχυρόν, τὸ ἔργον. Πλησιέστερόν πως θὰ ἦτο ὁ διορθωτῆς ἂν διώρθου εἰς *de fort* τ. ἔ. τοῦ ὄχυροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔπρεπε νὰ ὑποδείξῃ ἢ ἐποστηρίξῃ τὴν ἐκεῖ που ὑπαρξὴν ἐνός ὄχυροῦ (*fort*), τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οὐδαμοῦ ἀνεύρομεν ἀναφερόμενον καὶ ἀδυνατοῦμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν. Κακῶς δὲ προσθέτει, ὡς ἐξ ἡμῶν, τὸ «εἰς τὸν παρὰ τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης λιμένα», διότι ἡμεῖς οὐδαμοῦ εἴπομεν τοιοῦτό τι περὶ φρουρίου ἢ ἄλλου ὄχυροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως δὲν πρέπει νὰ συζητηθῇ ἢ διόρθωσις εἰς *le fort*, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου οὐδεμία ξενικὴ κατοχὴ ἢ ἐπίδρασις εἶχε σημειωθῆ ἐπὶ τοῦ σημείου ἐκείνου τῆς

δρες, ἀφ' οὗ ἐκούρσυσαν τὴν χώραν, ἐβάδισαν πρὸς τὴν Ἄρταν¹, πρωτεύουσαν πόλιν τοῦ δεσποτάτου.

Ζητεῖται λοιπὸν ὁ λιμὴν τῆς ἀποβάσεως. Καθ' ἡμᾶς ὁ λιμὴν οὗτος, ὁ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν Χρονικὸν λιμῶνας κατὰ δὲ τὴν γαλλικὴν παραλλαγὴν *port de Saint Nicolas Le Tort*, πρέπει νὰ ζητηθῆ πρὸ τῆς Πρεβέζης, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει φυσικὸς λιμὴν, ὅστις καὶ μόνος ἦτο

Ἡπειρωτικῆς γῆς. Καὶ ἂν ὅμως ἀκόμη δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς ἐπισκέψεις ἀλλογλώσσων ναυτιλλομένων. αὗται ἀσφαλῶς θὰ ἀνήκον εἰς τοὺς Ἑνετούς, ποτὲ δὲ εἰς τοὺς Φράγκους, καὶ τότε τὸ τυχὸν ὑπάρχον ἐκεῖ που βυζαντινὸν ὄχυρόν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῆ *Fortezza* ἢ *Castello*, ὄχι ὅμως *Fort*. Δεύτερον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ *port de Saint Nicolas* εἰς τὴν ἀλίμενον παραλίαν τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Λούρου, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ γαλλικὴ παραλλαγή ρητῶς ἀναφέρει ὅτι ὁ λιμὴν ἦτο «à la ville cité de la Prevasse», ἀλλὰ καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀναγράφει τρεῖς ἔνα λιμῶνα εἰς ὃν προσωρμίσθησαν αἱ γαλέραι. ἀφ' ὧν ἔγινεν ἡ ἀπόβασις, ἧτις ρητῶς πάλιν μαρτυρεῖται, ὅτι ἔγινεν εἰς τὴν Πρέβεζαν (ἐκδ. Schmitt H. στ. 9.108) καὶ ὄχι ἀλλαγῶν τοῦτο πρῶσεπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ἑτέρα γαλλικὴ παραλλαγή (Buchon, Collection des Chroniques σελ. 405), ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρει μὲν τὸν λιμένα, ἀναφέρει ὅμως τὴν Πρέβεζαν ὡς τόπον ἀποβάσεως. Τρίτον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Λούρου ναῖσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν κ. Δάλλαν, ὠνομάσθη καὶ ὀλόκληρος ἡ παραλία, ὡς καὶ ἡ «ἐν εἶδει λιμένος ἑσοχή» (πρβλ. ὑπόσημ 1 σελ. 116), ἔχομεν καὶ ἡμεῖς τὴν πληροφορίαν ναυτιλλομένου, πολλάκις διαπλεύσαντος τὸν Λούρον μέχρι τοῦ ὄρου Χουσεῖν πασᾶ, ὅτι τῷ ὄντι ὁ ναῖσκος εὐρίσκειται εἰς ἀπόστασιν ἕξ περίπου μιλίων ὑπεράνω τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀλίμενος παραλία δὲν φέρει ὠρισμένον ὄνομα. Περὶ δὲ τοῦ ναῖσκου ὁ Ξεραφεῖμ (ὡς ἀνωτ. σελ. 259) ἀναφέρει ὅτι οὗτος «ῥυκοδομήθη κατὰ τὰ μῦθα τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοῦ Νικολάου Ταιοβάρ» τοῦτο ἄλλως τε πιστοῦται καὶ ὑπὸ ἐπιγραφῆς ἐντειοχισμένης. Ὡστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχεν οὗτος τὸν 13^{ον} αἰῶνα.

Ἰεραיתέρω ὁ κ. Δάλλας δέχεται, ὅτι ἦτο πιθανὸν αἱ γαλέραι νὰ προήρχοντο ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτης καὶ ὅτι «ἐστάθμευσαν ἐκεῖ (εἰς τὰς ἀλιμένους καὶ ἀβαθεῖς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου) πρὶν ἢ διελθῶσι τὸ στενὸν τῆς Πρεβέζης». Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν γαλέραι ναυλωθεῖσαι καὶ ἐξοπλισθεῖσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κόλπου «πρὶν ἢ διελθῶσι τὸ στενὸν τῆς Πρεβέζης» ἀδυνατοῦμεν νὰ νοήσωμεν. Ἄν ἦτο δὲ δυνατόν, κατὰ τινα παρὰ φύσιν τρόπον, νὰ εὐρεθῶσιν αἱ γαλέραι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κόλπου, ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ προσωρμίζοντο εἰς ἓνα τῶν χώρων, τοὺς ὁποίους κατέχουν σήμερον τὸ Μενίδι ἢ ἡ Κόρνεα, οἱ ὁποῖοι εἶναι λίαν εὐλίμενοι καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο εὐκολώτερον, ἀσφαλέστερον καὶ συντομώτερον νὰ βαδίσουν πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς στρατηγικῆς ἐνεργείας των, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δεσποτάτου, τὴν Ἄρταν, παρὰ νὰ παραπλεύσουν ἀσκόπως τόσην ἀκτὴν διὰ νὰ προσωρμισθοῦν (:) εἰς ἀβαθὴ καὶ ἀλίμενον παραλίαν (οσιάντζα), εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀπόβασις θὰ ἦτο λίαν δυσχερής, ἢ δὲ ἀπὸ ταύτης πρὸς τὴν Ἄρταν πορεία μακροτέρα καὶ δυσχερεστάτη διὰ μέσου τελμάτων, τῶν ὁποίων μεγίστη ἢ ἕκτασις ἑκατέρωθεν τοῦ Λούρου, ἰδίᾳ δὲ ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ, δηλαδὴ ἡ πρὸς τὴν Ἄρταν. Ταῦτα νομίζομεν ἀρκοῦν.

¹⁾ Ὅτι ἡ γαλλικὴ παραλλαγή δὲν κυριολεκτεῖ ἐνταῦθα καὶ ὅτι δὲν ἐβάδισαν πρὸς τὴν Ἄρταν, ἀλλ' ἐσκέφθησαν νὰ βαδίσουν πρὸς αὐτήν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ ἀναφερομένων, περὶ ὧν ἴδε κατωτέρω.

ΐκανός νά δεχθῆ ὄχι μόνον ἐξήκοντα γαλέρας, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσοτέρας· μετὰ δὲ τοῦ λιμένος τοῦ Βαθέος ἠδύνατο καὶ εἰς μέγιστον στόλον τῆς ἐλοχῆς ἐκείνης νά παρίσχη ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον.

Ἐπίσης ἐκεῖ που παρὰ τὴν Πρέβεζαν, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σήμερον, μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς πόλεως, ἐντὸς αὐτῆς πρέπει ν' ἀναζητηθῆ καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν γαλλικὴν παραλλαγὴν, ὠνομάσθη ὁ λιμὴν «port de Saint Nicolas»¹.

Εἰς τὴν σκέψιν ταύτην ἰσχυρῶς ἐνισχύουν ἡμᾶς τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ἐπιφερόμενα.

Ἄς παρακολουθήσωμεν ταῦτα ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος ἐπιθυμῶν νά καταλύσῃ τὰ δύο πρὸς ἡμᾶς δεσποτᾶτα, τελουῦντα ὑπὸ τοὺς δεσπότας Νικηφόρον Α' Ἄγγελον Κομνηνὸν καὶ τὸν νόθον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην², ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν τὸν μέγαν δομέστικον μετὰ στρατοῦ ἀποτελουμένου κυρίως ἐκ Τούρκων καὶ Κομάνων. Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατός, ἀνομοιογενὴς μὲν, ἀλλ' ὁμοῦς πολυπληθέστερος τοῦ τῶν δεσποτῶν, ἐνίκησε παρὰ τὴν Λαμίαν καὶ ἐβάδισε διὰ τοῦ Μετσόβου πρὸς τὰ Ἰωάννινα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐπολιορκήσεν. Πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου εὐρεθεὶς ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α' ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου τοῦ Ἄννονικοῦ, τοῦ κατὰ τὸ Χρονικὸν πρίγκιπα, ὅστις καὶ ἔσπευσε «ἀπὸ τὴν Πάτραν... κ' ἐδιέβη εἰς τὴν Ἄρταν»³, εἰς τὴν ὁποίαν προσῆλθεν ὡς σύμμαχος καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ριχάρδος Ὁρσίνη.

Διαρκούσης δ' ἔτι ἐν Ἄρτῃ τῆς συσκέψεως τῶν συμμάχων περὶ καταστρώσεως τοῦ σχεδίου τῆς ἐνεργείας ἔφθασεν εἰδησις, ὅτι ὁ μέγας δομέστικος, πληροφορηθεὶς τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκέντρωσιν τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, ἔσπευσε νά λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων καὶ νά ἐπιστρέψῃ διὰ τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὰ ἴδια⁴.

Ἄμα τῇ ἀναγγελίᾳ ταύτῃ ὁ πρίγκιπας συνέστησεν ἄμεσον πρὸς τὰ Ἰωάννινα ἐκκίνησιν, πρὸ τῶν ὁποίων καὶ ἔφθασαν διὰ τῆς συντομοτάτης.

¹) Ὅσον ἀφορᾷ τὸν προσδιορισμὸν *Le Port* ἀφήνομεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ μέρος, ἐφ' ὅσον αἱ πρὸς ἐρμηνείαν αὐτοῦ προσπάθειαι ἡμῶν ἀπέβησαν μέχρι τοῦδε εἰς μάτην.

²) Ἡλειρ. Χρονικ. 4 (1929) σ. 266 κέ.—Πρβλ. Ἐπετηρ. ἑταιρ. βυζαντ. σπουδῶν, ὡς ἀνωτ., σ. 281 κέ.

³) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἐκδ. Schmitt, II. 8877. Κατὰ τὸν P. 8878 «Ἐκ τὴν Κλαρέντσα... κ' ὑλᾶ σιὸ Δεσποτᾶτο».

⁴) Χρονικὸν τοῦ Μορέως (ἐκδ. Schmitt).

H. 9022/3 «οὕτως καὶ ἀσχημότερα ἐβάλθησαν κ' ἐφεῦγαν τὴν στρατὸν ὅπου ἤλθουσιν ἀπέκει ἐκ τὴν Βλαχίαν».

P. 9024/5 «οὕτως καὶ ἀσχημότερα ἐβάλθησαν, ἐφεῦγαν τὴν στρατὸν ὅπου ἤλθουσιν ἀπ' ἔσω ἐκ τὴν Βλαχίαν».

Ἐπειδὴ δὲ ὁ μέγας δομέστικος καὶ παρὰ τὰς ἱπποτικὰς προκλήσεις τῶν συμμαχῶν δὲν ἔστειρε νὰ συμπλακῆ μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ἔφευγεν «ἀσχημότερα», οἱ σύμμαχοι ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ διακόψουν τὴν δίωξιν καὶ νὰ περιορισθοῦν εἰς τὴν βλάβην τῆς χώρας τοῦ αὐτοκράτορος· μεθ' ὃ καὶ ἐπεδόθησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πέριξ ¹.

Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως αὕτη κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς χώρας δὲν διήρκεσεν εἰ μὴ δύο μόνον ἡμέρας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθεν εἰς τὸν δεσπότην ἡ εἶδησις ὅτι «ἐξήντα κάτεργα» γενουατικά, ἀνήκοντα εἰς τὴν ὑπερραϊαν τοῦ αὐτοκράτορος, εἰσῆλθον εἰς τὸν «κόρφον τῆς Ἄρτας» καὶ ἀφ' οὗ προσηγγισαν εἰς τὴν Πρέβεζαν ἀπεβίβασαν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἐσκόπει νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν Ἄρταν, λεηλατῶν τὴν πέριξ χώραν ².

Τὴν εἶδησιν ταύτην, ἣτις ἐλύπησε σφόδρα τὸν δεσπότην, ἔσπευσεν οὗτος νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸν *πρίγκιπα*, ὅστις διέταξεν ἄμεσον διακοπὴν τῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἀποστολὴν ἱππικῆς δυνάμεως «σπουδαχτικὰ νὰ σώσουν σιτῆς Ἄρτας τὴν βοήθειαν» ³.

Ἐξ ἀντιθέτου οἱ «εἰς τὰ ξύλα» αὐτοκρατορικοὶ μαθόντες ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐσπευσμένην φυγὴν τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ ἐθεώρησαν φρόνιμον ν' ἀνακαλέσουν τὸν λαόν, τ. ἔ. τοὺς ἄνδρας, οἵτινες εἶχον ἀποβιβάσθῃ καὶ ἐπιδοθῆ μὲς κοῦρσον εἰς «τὰ μέρη τῆς Βαγενετίας» ⁴, καὶ ν' ἀποσυρθοῦν, ἀφ' οὗ ἦτο ἀδύνατον

¹) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἄνωτ., Η. στ. 8876 κέ.

²) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἄνωτ., Η. στ. 9103 κέ.

«Ἐκεῖνη γὰρ ἡ ὑποδρομὴ, τὸ κοῦρσο ποῦ σᾶς λέγω, οὐδὲν ἐδιήρκεσεν πολλά, ἄνευ κ' ἡμέρας δύο, ἐπεὶ μαντᾶτα ἡμέραςιν ἐτότε τοῦ δεσπότη, τὸ πῶς ἐκαταλάβασιν εἰς τὸν κορφὸν τῆς Ἄρτας, κάτεργα ἐξήντα ἦλθασιν κ' εἶναι τῶν Γηνουβίων· ἐπέζεψαν στὴν Πρέβεζαν κουρσεύγον τὰ χωρία, ὥρμησασιν νὰ ἔρχωνται ὀλόρθη εἰς τὴν Ἄρταν. Τὸ ἀκούσει γὰρ καὶ μάθει το ἐτότε ὁ δεσπότης, μεγάλως τὸ ἐφοβήθηκεν, εἰς σφόδρα τὸ ἔλυπηθη, διατὸ ἐλόγισετον εὐθέως ὅτι τὰ κάτεργα εἶναι, τὰ ἐρρόγεψεν ὁ βασιλέας, ἐκεῖνα τῶν Γενουβίων».

Πρὸς καὶ Η. στ. 9131 κέ.

³) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἄνωτ., Η. στ. 9131 :

«Τὸ ἀκούσει το, τὰ ἀλλάγια τους ὀπίσω στρέμμα ἐποῖκαν, ἐκεῖ ὅπου ἐκατονέψασιν ἀλλάγια τρία ἐχωρίσαν, χιλίους ἀπάνω εἰς τὰ ἄλογα κ' ὥρῃσαν τους νὰ ἀπέλθουν σπουδαχτικὰ νὰ σώσουν σιτῆς Ἄρτας τὴν βοήθειαν· μὴ προῦ ἀποσώσουν ἐκεῖ ὁ στόλος τῶν κατέργων».

⁴) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἄνωτ., Η. στ. 9158 κέ.

«Ἐνταῦτα τους ἡμέραςιν κ' ἐτοῦτα τὰ μαντᾶτα· ὅτι ἐκαταλάβασιν τὰ φράγκικα φουσαῦτα».

μετά την διαμορφωθείσαν κατάστασιν νὰ βλάψουν τὴν χώραν τοῦ δεσπότη¹. Τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως ἐπέσπευσεν ἡ εἶδησις ὅτι, οἱ ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος προαποσταλέντες κατὰ τῶν ἀποβιβασθέντων αὐτοκρατορικῶν χίλιοι ἵππεῖς συναντήσαντες τούτους, ἄλλους μὲν κατέκοψαν, ἄλλους δὲ ἠχμαλώτισαν καὶ ὅτι ὁ δεσπότης μετὰ τοῦ πρίγκιπος κατέφθασαν καὶ αὐτοὶ

«ἐκεῖ... ὅπου ἦταν ὁ λιμῶνας,
ὅπου ἔσπευαν τὰ κάτεργα, ἐκεῖνα τῶν Γενουβίων.
Ἐκεῖσε ἐτεντώσασιν κ' ἐπίασαν τὲς κατοῦνες»².

Οἱ δ' ἐν τοῖς κατέργοις ἰδόντες καὶ θαυμάσαντες τὸν «τόσον λαὸν καὶ ἔμορφον» τοῦ δεσπότη «ἐσύρασιν τὰ σίδηρα κ' ἐστῆκαν εἰς τὸ βάθος»³ καὶ μετὰ μικρὰν σύσκεψιν ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἠπειρωτικὸν ἔδαφος καὶ νὰ προσορμισθοῦν εἰς ἄλλο μέρος «ἐκεῖσε εἰς τὰ Ξηρόμερα ὅπου ἐνὶ ἀφοβία»⁴. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐπραγματοποίησαν ἀμέσως καὶ

«ἐσήκωσαν τὰ σίδηρα κ' ἐπίασαν τὰ κουπία·
σύντομα ἀποσώσασιν στῆς Βόντιζας τὰ μέρη»⁵.

Ἐνταῦθα περατοῦται διακοπτομένη ἡ στιχηρὰ διήγησις τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, ἡ ὁποία ἐπαρκέστατα, νομίζομεν, παρέσχε τὰ στοιχεῖα πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ λιμῶνα εἰς τὸν ὁποῖον προσωρμίσθησαν αἱ γενονατικαὶ γαλέραι⁶.

Η. στ. 9160 Ἐπόστειλαν διὰ τὸν λαὸν * ὅπου εἶχαν εἰς τὸ κοῦρσο
ἐν ᾧ εἶχαν δρᾶμει τὰ χωρία καὶ κάψει καὶ τοὺς τόπους,
τὰ μέρη τῆς Βαγενετίας ** τὰ ἦσαν πρὸς τῆς θαλάσσης,
ὅλα τὰ ἔκουρσέψουσιν καὶ αἰχμαλωτίσανέ τα.

¹) Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. ε' (1925) τόμ. Εα σ. 115) ἀναφέρει ὅτι ὁ στρατὸς «ὄν ἀπεβίβασεν ὁ γενουητικὸς στόλος... προέβαινε δηρῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἄρτης», ἐν ᾧ, ὡς εἶδομεν, περὶωρίσθη μόνον εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ παρὰ τὸ Ἴόνιον λωρίδα τῆς Βαγενετίας.

²) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἀνωτ., Η. στ. 9204/5.

³) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἀνωτ., Η. στ. 9206/7.

⁴) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἀνωτ., Η. 9228 κέ.

⁵) Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ὡς ἀνωτ., Η. στ. 9234 κέ.

⁶) Ὁ Σπ. Λάμπρος (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τόμος 6, σελ. 424) ἀναφέρει ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἐπολιόρκει τὰ Ἰωάννινα «συγχρόνως ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ἠγκυροβόλησεν ἐν τῷ ἐπινηίῳ τῆς Ἄρτης», χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ ποῖον ἐννοεῖ ἐπίνειον. Ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι ἀκριβῆ, νομίζομεν ὅτι σαφῶς ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων.

*) Λαὸν ἐννοεῖ τὸν ἀποβατικὸν στρατόν. **) Βαγενετία, ὡς γνωστόν, ἐλέγετο ἡ Θεσπρωτία, ἡ Χαονία, ἡ Κεστρία καὶ μέρος τῆς Κασσωπίας· δηλαδὴ ἡ πρὸς τὸ Ἴόνιον παραλία ἠπειρωτικῆ χώρα.

Μετά τ' ἀνωτέρω οὐδεις πλέον, νομίζομεν, δύναται νὰ ἀμφιβάλλη, ὅτι ὁ λιμῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ καὶ ὁ *port de Saint Nicolas* τῆς γαλλικῆς παραλλαγῆς, δὲν εἶναι ἄλλος εἰμὴ ὁ πρὸ τῆς Πρεβέζης λιμὴν, εἰς τὸν ὁποῖον προσωρομίσθησαν τὰ γενοματικὰ κάτεργα, καὶ ὅτι εἰς τὴν Πρέβεζαν ἔγινεν ἡ ἀπόβαισις τοῦ λαοῦ, τ. ἔ. τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐσκέφθη μὲν νὰ βαδίση κατὰ τῆς πρωτευούσης τοῦ δεσποτάτου, τῆς Ἄρτης, περιορίσθη ὅμως εἰς τὴν λεηλασίαν τῶν μερῶν τῆς Βαγενετίας, δηλαδὴ τοῦ δυτικωτάτου τμήματος τῆς Ἡλείου, τοῦ πῶρον ἀπέχοντος τῆς Ἄρτης.

Ἐπεὶ δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Νικολάου, τὸ ὁποῖον ἔφερε, κατὰ τὴν γαλλικὴν παραλλαγὴν, ὁ λιμὴν οὗτος, τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς μερικώτερος ἢ εἰδικώτερος προσδιορισμὸς αὐτοῦ, ἀποδιδόμενος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τμήμα τι, μικρὸν ἢ μέγα, τοῦ λιμένος ἢ τῆς συνεχοῦς παραλίας, κείμενον πρὸ τοῦ ἐκεῖ που ἰδρυμένου ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ὅτι δὲ τοιοῦτοι προσδιορισμοὶ εἶναι συνηθέστατοι παρὰ τοῖς ναυτιλλομένοις οὐδεις δύναται ν' ἀρνηθῆ, διότι τοῦτο εἶναι πασίγνωστον¹, ὅπως ἐπίσης γνωστὸν τυγχάνει, ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ἐπὶ τῆς παραλίας ὁ ναὸς διὰ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματός του ἐπὶ ταύτης². Ὡστε δὲν ἦτο ἀδύνατον ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου τῶν Παλιοσαράγων, τοῦ ἐπιλεγομένου Παλαιοῦ, ὁ ὁποῖος κεῖται εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τῆς πόλεως καὶ φέρει, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἀσφαλεῖς τὰς ἀποδείξεις τῆς παλαιότητος αὐτοῦ, νὰ ὠνομάσθῃ τὸ πρὸ αὐτοῦ παραλιακὸν τμήμα ἅγιος Νικόλαος καὶ κατὰ τὴν γαλλικὴν παραλλαγὴν *port de Saint Nicolas*.

Τούτων δεκτῶν γενομένων ἐρμηνεύονται ὁμαλῶς πάντα τὰ ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῆς περιόδου ἐκείνης ἀναφερόμενα.

Ἐχομεν δὲ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἐπιμελεστέρα τῆς σφζομένης τοιχοποιίας καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παλαιοῦ ἁγίου Νικολάου ἐξέτασις, ὡς

¹) Ἐν Πειραιεῖ, ὡς γνωστὸν, τμήμα τι τοῦ λιμένος ἐλέγτο καὶ λέγεται Ἅγιο - Νικόλας, ἕτερον Ἅγιο - Σπυριδῶνας, τρίτον Ἅγιο - Διονύσις· τὰ δὲ μεταξὺ αὐτῶν τμήματα λέγονται Βοῦρλα, Λάσπη, Τζελέπη, Λιμονάδικα, Ρολοῦ, Τρούμπα, Σταράδικα, Καρβουναρικά, Μανίνα, Σαβέριον, Πυροβολεῖο, Περίπτρο, ἐλάχιστα ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα. Ἐν δὲ τῇ Σαλαμῖνι ἡ χιλιόμετρος περίπου παραλία πρὸ τῆς ὁποίας ἐκτείνεται νῦν ἡ κωμόπολις Κούλουρη, ἔφερε καὶ φέρει τὰ κατὰ τμήματα ὀνόματα Ἅγιο - Νικόλας, Μεγάλο - Λιθάρι, στοῦ Βιέννα, στὴ Μεγάλη Σκάλα, στοῦ Μυλωνᾶ, στοῦ Μαγγύφη, στοῦ Πάλλα, στοῦ Κουλούρη, στὴν Ἀρμύραζα, στὴν Ἀνησάτσζα (=Νησάκι, στὴ Μικρὴ Σκάλα, σὶὸ Βουρκάρι, σὶὸ Λιούμπε (=Ποταμάκι).

²) Ἐν Σαλαμῖνι ἱκανὰ τμήματα τῆς παραλίας ὀνομάζονται Ἅγιο - Γιάννης, Ἅγιο - Γιώργις, Ἅγιο - Νικόλας σὶὸ Μπασιό, Ἅγιο - Θανάσης, Φλεβαριώισσα κλπ. ἀπὸ ναῶν πολὺ ἀπεχόντων τῆς ἀκτῆς.

και ειδικωτέρα τεχνοτροπική σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς τῶν ἄλλων τῆς αὐτῆς περιόδου ναῶν, θέλουν δικαιώσει τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν ταύτας και ὑποστηρίξει ἀναμφισβητήτως, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐκτίσθη και ἐκοσμήθη ἐπὶ τῶν δεσποτῶν τῆς Ἡπείρου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἴσως ἐκτίσθη και ὁ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ναὸς, τοῦ ὁποίου εἶναι μὲν αἱ τοιχογραφίαι τεχνικῶς κατώτεραι τῶν τοῦ ἁγίου Νικολάου, πάντως ὅμως εἶναι, ὅπως ὁμολογεῖται, ἀξίαι καλυτέρων τῆς τουρκοκρατίας χρόνων.

Β. Ναοὶ ἐντὸς τῶν φρουρίων και ἐκτὸς τῆς πόλεως.

Πλὴν τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἐνοριακῶν ναῶν, ἀναφέρονται και ἄλλοι, εὐρισκόμενοι πρότερον ἐντὸς τῶν φρουρίων, ὡς και ἄλλοι σφζόμενοι μέχρι σήμερον ὡς παρεκκλήσια ἐκτὸς τῆς πόλεως.

α) Ναοὶ ἐντὸς τῶν φρουρίων.

Ἐντὸς τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης μνημονεύονται, ὡς ὑπάρχοντες κατὰ καιροίς, τέσσαρες ναοί.

Οὔτω ἀναφέρεται, ὅτι εἰς τὸ φρούριον τοῦ Πλατάνου, τὸ και Ριζόκαστρον ἐπικαλούμενον¹, ὑπὸ δὲ τῶν Τούρκων Ἴσο-καλεσι² «ὑπῆρχεν ἱερὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, κατεδαφισθεὶς και μεταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἰς ὀθωμανικὸν τέμενος, «σφζόμενον μέχρι πρὸ μικροῦ»³. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι, εἰς τὸ κατὰ τὴν θέσιν Φωκιά⁴ φρούριον τοῦ Παντοκράτορος⁵, ὑπῆρχε χριστιανικὸς ναὸς τοῦ Παντοκράτορος, μεταβληθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς πυριτιδαποθήκην⁶.

Ὡσαύτως εἰς τὸ παρὰ τὴν θέσιν Κοκκινόχωμα ἐνετικὸν φρούριον, τὸ ὑπὸ τῶν Τούρκων ὀνομασθὲν Γενί καλε⁷, ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὀνομάσθη και τὸ φρούριον⁸. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ὁ Saint Sauveur, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Πρέβεζαν κατὰ τὰ 1782/3,

¹) Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 224.

²) Τρ. Εὐαγγελίδου, Μπαϊδεκερ. Ὁδηγὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι, 1913 σελ. 189.

³) Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτέρω, σελ. 224.

⁴) Μήτως πρέπει νὰ γραφῆ Φωκία ;

⁵) Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σελ. 224.—Καδμίου, Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, Ἀθήναι 1900, σελ. 43.

⁶) Ἀλ. Φιλαδελφέως, ὡς ἀνωτ., σελ. 235.

⁷) Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σελ. 224.—Καδμίου, Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, ὡς ἀνωτ., σελ. 42.—Ἀλ. Φιλαδελφέως, ὡς ἀνωτ., σελ. 235.

⁸) Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 224.—Καδμίου, Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις, ὡς ἀνωτ., σελ. 42.—11. Κουγιτέα, Πραγματεία τοπογραφική, ἱστορική και ἔθνολογική, Ἀθήναι 1905, σελ. 116.

αναφέρει, ότι ἔκειτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου, εὗρισκομένου κατὰ τὸ ΒΑ τμήμα τοῦ στομίου τοῦ Ἁμβραχικοῦ ¹.

Τέλος ὁ Φιλαδελφεὺς ἀναφέρει, ὅτι ἐντὸς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένου φρουρίου ² ὑπῆρχε, κατὰ παράδοσιν, ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ³.

β) Ναοὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως.

Ἐκτὸς δὲ τῆς πόλεως ἀναφέρονται οἱ ἐπόμενοι ναοί, οἵτινες σφύζονται καὶ μέχρι τῆς σήμερον.

1.—Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ⁴ ἢ τῆς Θεοτόκου, τῆς Φανερωμένης ⁵. Οὗτος κτισθεὶς ἐν τῷ ἔλαιῳ ἐπὶ τῶν ἔρειπίων παναρχαίου κτιρίου, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας (1), ἐχρησιμοποιήθη ὡς μοναστήριον ὑπὸ τινος μοναχοῦ Νικηφόρου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου περιελθὼν, ἄγνωστον πῶς, εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἐξ Ἰθάκης οἰκογενείας Δεκατοῦ, παρεχωρήθη ἐπ' ἀποζημιώσει εἰς τὸν παλαιὸν ἅγιον Νικόλαον τῆς Πρεβέζης, ὑπὸ τὸν ὁποῖον καὶ διατελεῖ ὡς παρεκκλήσιον ⁶.

2.—Ὁ ναὸς τοῦ Γενεσίου ⁷ ἢ τῶν Γενεθλίων τῆς Θεοτόκου ⁸. Οὗτος ἐκτίσθη ἐπίσης ἄγνωστον πότε ἐπὶ τῶν ἔρειπίων παναρχαίας οἰκοδομῆς, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τοῦ Βαθέος (Μαργαρόνας). Περιελθὼν δέ, ἄγνωστον πῶς, εἰς τὴν κατοχὴν τῆς οἰκογενείας Ξηρακιώτη, παρεχωρήθη ὑπὸ ταύτης ἐπ' ἀμοιβῇ εἰς τὸν ἐν Πρεβέζῃ ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ παρεκκλήσιον ⁹.

3.—Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, κείμενος κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τοῦ Βαθέος λιμένος, ᾠκοδομήθη ἄγνωστον πότε καὶ ὑπὸ τίνος, ἀνεκαι-

¹) André Grasset Saint Sauveur, Voyage historique, litteraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant Venitiennes du Levant, σελ. 216 κέ. Βλ. εἰκόνα τοῦ φρουρίου παρὰ Fréd. Boissonas, L'image de la Grèce Genève 1915, L'Épire bergseau des Grècs, Plan 46.

²) Ὁ Φιλαδελφεὺς δὲν καθορίζει ποῖον τῶν φρουρίων ἐννοεῖ (βλ. ὡς ἀνωτέρω, σελ. 235).

³) Ἁλ. Φιλαδελφέως, ὡς ἀνωτ., σελ. 235.

⁴) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 252.

⁵) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 395 (ρς'). Τὰ κατὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ ναοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ Σερραφεῖμ παρέχονται συγκεχυμένως πως· τοῦτο ἀσφαλῶς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ὑπαρξὴν καὶ ἄλλης εἰδικῆς εἰκόνας, ἐκτὸς τῆς τοῦ ἁγίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου καθηγιάσθη οὗτος, καὶ εἰς τὸν διπλοῦν ἑορτασμόν, ὡς συνήθως γίνεται εἰς πολλὰ ἐξωκλήσια.

⁶) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 252, 395 (ρς').

⁷) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 395 (ρς').

⁸) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 255.

⁹) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ., σελ. 255, 395 (ρς').

νίσθη δὲ τῷ 1735 ἐπὶ τοῦ Ἑνετοῦ προβλεπτοῦ Ρόκου Κορνάρου ¹, ὡς μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ ἐντετοιχισμένη ².

Περὶ τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς διακοσμῆσεως τῶν ναῶν τούτων δὲν ἔχομεν οὐδεμίαν πληροφορίαν σαφηνίζουσαν τὸν ἀρχικὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεως, ὃ ὁποῖος δὲν εἶναι παράδοξον νὰ ἀνέρχεται κατὰ πολὺ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Γ'.— Λατινικοὶ ναοὶ ἐν τῇ πόλει.

Λατινικοὶ δὲ ναοὶ ὑπῆρχον ἐν Πρεβέζῃ κατὰ καιροὺς τρεῖς τούτων ὃ εἰς εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Πλατάνου ἢ Ριζοκάστρου καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν. Οὗτος, καίτοι ἦτο ἐπὶ θέσεως ὑψηλῆς, ἐν τούτοις μετετράπη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς πυριτιδαποθήκην ³.

Ὁ δεῦτερος ἔκειτο ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς Ἀγορᾶς, ἰδρυθεὶς, κατὰ τὸν Σεραφεῖμ, τῷ 1868/9, διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐνεργείας τοῦ λατίνου ἱερέως Φορτουνάτου, ὅστις, πρὸς ἄμεσον ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του, ὑπέδειξε τὴν εἰς ναὸν μετατροπὴν τῆς οἰκίας τοῦ Νικολάου Γκενοβέλη ⁴.

Ὁ δὲ τρίτος λατινικὸς ναῖσκος, ὅστις κεῖται κατὰ τὴν θέσιν Καφενέδες, ᾠκοδομήθη, κατὰ τὸν αὐτὸν Σεραφεῖμ, βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει Λατίνων, οἵτινες τὸν περὶ αὐτὸν χώρον ἐχρησιμοποίησαν ὡς νεκροταφεῖον τῶν ὁμοθρήσκων των ⁵.

Κλείοντες οὕτω τὴν σειρὰν τῶν περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Πρεβέζης σημειώσεων ἡμῶν, καὶ μετ' αὐτῶν γενικώτερον τὴν τῶν περὶ Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης, θεωροῦμεν καθήκον νὰ παρακαλέσωμεν τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ συμβάλουν εἰς τὸν πλουτισμὸν ἢ τὴν βελτίωσιν αὐτῶν νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁρθὸν θὰ ἦτο ν' ἀποφύγουν τὴν ἄνευ λόγου συγκέντρωσιν πληροφοριῶν ἀσχέτων πρὸς τὴν αὐστηρὰν ἐννοίαν τῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου, διότι οὕτω, ὡς καὶ διὰ τῆς συστηματικῆς συλλογῆς τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ, θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ σκοπὸς τῆς συγγρα-

¹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἄνωτ., σελ. 255.—'Αλ. Φιλαδελφείως, ὡς ἄνωτ., σελ. 238.

²) Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Σεραφεῖμ (σελ. 256) ὡς ἑξῆς: ΡΟΚΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗΣ ΑΝΕΚΕΝΗΣΕ † ΚΟΝ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΕΒΕΡΓΕΤΩΝ 1735 ΜΑΙΟΥ 6. Ὁ δὲ Φιλαδελφεὺς (σελ. 233) ἀνεδημοσίευσεν οὕτω: Ρόκος Κορνάρις. Προβλεπτής ἀνεκένησε † Κον μετὰ τῶν εὐεργετῶν 1735 Ματου 6.

³) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἄνωτ., σ. 234.

⁴) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἄνωτ., σ. 253.

⁵) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἄνωτ., σ. 253.

φῆς γενικωτέρου περὶ Ἡπείρου ἔργου, συμφώνου πρὸς τὰς σημερινὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης¹.

¹) Ἀφορμὴν εἰς τὰς ἀνωτέρω συστάσεις μᾶς παρέσχε δημοσίευμα (Ἡπειρ. Χρονικῶν 5 (1930) σ. 114), τὸ ὁποῖον ὑπὸ τύπον προσθηκῶν εἰς τὴν ἡμετέραν συμβολὴν ἤσκησε κριτικὴν εἰς τὴν ὁποίαν νομίζομεν, ὅτι ἔχομεν ὑποχρέωσιν ν' ἀπαντήσωμεν.

Καὶ περὶ ἐν μὲν σημείον τοῦ δημοσιεύματος, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἠσχολήθημεν ἀνωτέρω (σ. 219 ὑπ. 4) ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν Πρεβέζῃ ναυπήγησιν τουρκικῶν πλοίων, εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Hammer (Geschichte des Osmanisches Reiches, Pest, 1828, τόμ. II, βιβλίον 20, σ. 319 - 323) ἀναφέρει τὰ κατ' αὐτήν, ἀλλ' ἡμεῖς ἐπεωρήσαμεν ἄσκοπον τὴν καταχώρισιν τῆς πληροφορίας ταύτης εἰς τὴν σειρὰν τῶν περὶ Πρεβέζης σημειωμάτων, διότι αὕτη ἀφορᾷ μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ τῆς Τουρκίας καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους αὕτη διεξήγαγε κατὰ τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας πρὸς ὀλοσχερῇ ἐπικράτησιν καὶ ἐπὶ ἐκείνων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἡ Ἰταλία ἐπὶ μακρὸν κατεῖχε.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι δὲν ἐνδιαφέρει τὴν Πρέβεζαν εἰμὴ ἐπεισοδιακῶς, διότι οὔτε διὰ τῆς ἐν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Τούρκου διοικητοῦ ναυπηγήσεως πλοίων οὔτε διὰ τῆς τυχαίας ἢ σκοπίμου πυρπολήσεως αὐτῶν μετεβλήθη ἢ ἐπηρεάσθη πως ἡ τύχη τῆς πόλεως. Ἄν δὲ ἤθελέ τις νὰ ἀναγνωρίσῃ σχέσιν τινὰ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου πρὸς τὴν Πρέβεζαν, αὕτη πρέπει ν' ἀναφέρεται εἰς ἄλλα κεφάλαια τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης, τὰ ὁποία ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἐθίζαμεν.

Ἐπίσης ἡ πληροφορία, ἣν ἀντλεῖ τις εὐχερῶς ἐκ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Hammer, ὅτι βέης τῆς Πρεβέζης ἦτο τότε ὁ Μουσταφᾶ, δὲν ἦτο νομίζομεν ἀνάγκη νὰ καταχωρισθῇ εἰς τὴν σειρὰν τῶν σημειωμάτων ἡμῶν, διότι τοῦτο ἀποτελεῖ ἐλάχιστον μέρος ἢ λεπτομέρειαν τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας διοικήσεως τῆς Πρεβέζης· ἀνήκει δηλαδὴ εἰς κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως δὲν ἐθίζαμεν, διότι ἔχει ἀνάγκην συστηματικωτέρας ἐρεῦνης τῶν ἀρχείων καὶ ἰδίᾳ τοῦ τουρκικοῦ τὴν ἔρευναν ὅμως ταύτην ὁμολογοῦμεν ὅτι οὔτε ἠδυνήθημεν οὔτε θὰ δυνήθωμεν ἴσως νὰ ἐπιχειρήσωμεν, διότι εἴμεθα μακρὰν τῶν σχετικῶν ἀρχείων, ἀλλὰ κυρίως, διότι δὲν εἴμεθα γνωστὰι τῆς τουρκικῆς, δηλαδὴ στερούμεθα τοῦ κυριωτέρου πρὸς τοῦτο ἐφοδίου.

Ἄλλὰ καὶ ἡ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀρνησιθρήσκου Βαρβαρόσα δευτῆ παρατήρησις, δι' ἣν καὶ εὐχαριστοῦμεν, δὲν εἶχε θέσιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν περὶ Πρεβέζης σημειώσεων.